

Karta: Miljö och Stadsbyggnad, Avesta Kommun

HORNDALS BRUK

Levande industrihistoria

i

100 år

Kultur Avesta

Bergslagen

Beslutsgruppen för Mål 2 Bergslagen

Horndals bruk - en 350-årig industrihistoria

Horndals samhälle, beläget efter riksväg 68, 2 mil norr om Avesta i sydöstra Dalarna, är en bruksort med gamla anor. Här finns 350-åriga industriminnen i vacker parkmiljö.

Isaac Kock-Cronström

Det hela började år 1652 när vallonättlingen Isaac Kock anlade en järnindustri vid Horndalsån och tog dit yrkes-skickliga vallonsmeder. Isaac Kock var, precis som sin far Markus Kock, en mäktig och mycket framgångsrik man som verkade i industrialismens linda. Isaac Kock adlades senare till Cronström, och efterträdde fadern som myntmästare i Avesta.

I drygt 200 år kom Horndals bruk att vara kvar i den cronströmska släktens ägo.

Den cronströmska stäm-peln garanterade att järnet var utsmitt i Horndal.

Expansion och utveckling

Vid ägarbytet 1861 vidtog en mångårig period av stark expansion. På några år ökade produktionen av järn och smide från 200 årston till 2 000!

När järnvägen skulle byggas ut, stred de nya ägarna för att den skulle dras igenom Horndal. Den 12 augusti 1875 invigdes stationen med pompa och ståt i kunglig närvaro - men då vajade flaggorna på halv stång. Dagen innan hade nämligen brukspatron Bergendahl, som kämpat så för att få järnvägen till Horndal, hastigt dött i hjärtslag.

Ny era över en natt

Med hästar hade man i hundratals år forat malm från gruvan, träkol ur skogen och tackjärn från hyttan. Från Horndal hade hästlass på hästlass med uthamrat och valsat stångjärn gått till i huvudsak Västerås och Gävle för avsalu. En sådan resa tog normalt 5 dygn och varje lass vägde 400 - 500 kg.

Med järnvägen inleddes en ny epok. Ångloken kom som en fläkt från stora världen och exporthamnarna i Stockholm, Gävle och Göteborg låg inte längre så långt bort.

Världens största smedja

1885 stod en ny, modern hytta i Horndal klar. Det var en pampig anläggning, nästan 18 meter hög. På några år steg årsproduktionen till 6 000 ton järn. Den nya hyttan försåg 15 lancashirehärdar med tackjärn. Smedjan var världens största av sitt slag under ett tak.

Lancashiresmidet gav ett utpräglat mjukt och efterfrågat kvalitetsjärn. Det användes till bland annat byggnation, spik och hästskor. Merparten gick på export.

Av världens största lancashire-smedja finns idag bara ruinerna kvar. Här arbetade smederna två och två vid varje härd och från skorstenarna sprakade gnistregnet mot skyn. Den stora smedjan var i bruk till 1942.

*”Forsen dånade, hjulen dundrade,
gnistorna sprakade,
marken skakade,
hammaren dunkade tung och dov.*

*Bälgen blåste och blästern ljungade,
kvävande hetta ur ässjorna slog,
svettiga sotiga smederna slungade
släggan mot stängerna,
nöpo med tängerna,
formade järnet till harv och plog.”*

Ur ”Den gamla goda tiden” av Gustaf Fröding.

På 1890-talet byggdes nytt järnverk i Horndal. Det var elektrifierat och för sin tid mycket modernt. Horndals Bruks AB var nu en storindustri med andelar i Västmanland, Dalarna och Gästrikland.

Helvetet och Paradiset

Den nya tiden medförde många förändringar. De enväldiga patronerna ersattes av bolagsägare som inte bodde på bruket. Avståndet arbetare - ägare ökade samtidigt som förståelsen parterna emellan minskade. Bruksarbetarna började tala om ”den gamla goda patrontiden”. Patronerna hade bott i herrgården och de många arbetarna, runt 350 med familjer, trängdes i brukets bostadslängor. Längorna hade namn som Paradiset, Helvetet och Skvallerbo och vanligtvis bodde de barnrika familjerna i ett enda rum med öppen spis.

Några av arbetarlängorna finns kvar idag, men herrgården har brunnit ner.

Storstrejk och lockout

Den nya tiden fick också arbetarna att organisera sig, och i Horndal tecknades år 1906 Sveriges första järnbruksavtal. Det hindrade dock inte att oroligheter utbröt så att militär fick tillkallas underorstrejken och lockouten tre år senare. Bruksledningen hotade då att vräka 60 familjer, men bara två vräkningar fullföljdes. Spänningen var tidvis mycket stor mellan folkmassan, bruksledningen och militären. Efter oroligheterna fann några arbetare det för gott att utvandera till Amerika.

Smeder på luffen

Horndalssonen Johan-Olov Johansson blev tidigt faderlös. Redan som 13-åring fick han år 1887 börja som lärling i smedjan. Han blev smed och valsmästare och organiserade sig fackligt. 1908 blev han den förste ombudsmannen för järnarbetarna. Senare hamnade han i LO-toppen och i Stockholms stadsfullmäktige.

Men Johan-Olov är mest ihågkommen för sitt författarskap. 19 av hans 20 böcker handlar om bruk och bergslagsfolk, där Horndal figurerar under namnet Brofors.

Trots sin svåra barndom och stora medkänsla för bruksarbetarnas torftiga levnadsvillkor, skildrade Johan-Olov deras liv, glädjeämnen och sorger med varm humor. Han såg den enskilda människan och hennes horisont. Det är kanske därför Johan-Olovs böcker står sig så väl än idag.

Boken Smeder på luffen har också filmatiserats.

*”En dag mötte doktorn Nyhus-Erik på Krylbo station.
– Goddag kvacksalvare, sade doktorn.
– Goddag doktor hjälplös, sade Nyhus-Erik.
– Om du icke slutar opp med ditt förbannade kvacksalveri
och förstörande av folk, så skall jag sätta länsman på dig,
fräste doktorn.
– Det kan inte jag göra, ty vittnena till doktors livsfarliga
praktik de ligga på kyrkogården, sa Nyhus-Erik.”*
Några rader ur novellen ”Doktorn” av Johan-Olov.

Slutet

Horndals bruk uppgick 1927 i Fagerstakoncernen och kom alltmer att specialisera sig på armeringsjärn. Men 1979 var sagan all. Då lade verksamheten ner, 161 blev arbetslösa och en 330-årig bruksepok gick i graven. Det finns horn-dalsfamiljer, som då hade arbetat på bruket i både 4 och 5 generationer.

Besök Horndals bruk och industrins Pompeji

Det gamla bruksområdet är idag ett sevärt utflyktsmål i vacker parkmiljö. Området har liknats vid ett ”industrins Pompeji”.

Många av de gamla bruksbyggnaderna står som resliga slaggstensruiner men många hus är också kvar.

Här kan man fira midsommar, precis som på den gamla goda patrontiden. Café och bruksmuseum, minigolfbana i parken och ädelfiske i sme´dammen är öppet dagligen juni till augusti. Trivselkvällar och bruksdagar anordnas också av Föreningen Horndals Brukspark, medan By Sockengille arrangerar firandet av Sveriges Nationaldag den 6 juni.

Vägen till Horndals bruk - levande industrihistoria i sydöstra Dalarna

Källa: Claes von Rettig, Arbetets röster
Otto Stjernquist, Slaggstänk nr 10/1999
Bengt Söderqvist, Horndals Bruksmuseum
Nils Tegmyr, Horndals bruk 1815 - 1915

Avesta Kommun tel 0226 - 64 51 81
Turistbyrå Dalahästen tel 0226 - 520 45
Bruksparken Horndal tel 0226 - 406 30
Sandvika Bad & Camping Horndal tel 0226 - 403 83
Vandrarhemmet Rossgården Horndal tel 0226 - 408 15

Text och bild: Malin Ingvar-Nilsson